

ԲՔ. Բ. ԱՂԱՍԱՐԵԱՆ

Ն 8

ԱԶԳԻ ԳՈՅՈՒԹԵԱՆ ≡

≡ ՄԵԾ ԽՆԴԻՐԸ

323.1
Ա-46

Ս. ՊԵՏԵՐԱՌԻՐԳ

ԳՈՒՀԿԻՆԵԱՆ ՏԳԱՐԱՆ, ԼԵՀՏՈՒԿՈՎ, ՓՈՂ. 4

1908

366

1130-42

ԲՃ. Բ. ԱՂԱՍԱՐԵԱՆ

ԱԶԳԻ ԳՈՅՈՒԹԵԱՆ

ՄԵԾ ԽՆԴԻՐԸ

81111

1. Նախարան:
2. Գլխավոր պայմանները ազգի զոյութեան և յարատևութեան:
3. Կարևոր միջոցներ վերցնելու նպատակի իրագործման համար:
4. Ազգի ունեւոր և ինտելիգենտ գասակարգերի պարտականութիւնը:
5. Վերջաբան:

ԱԶԳԻ ԳՈՅՈՒԹԵԱՆ ՄԵԾ ԽՆԴԻՐԸ

I.

Հայ ազգը մի տարօրինակ պատմական առեղծուած է, որը՝ չնայած դարաւոր սարսափելի հալածանքների, թէ իւր՝ աւելի զօրեղ դրացի ազգերի կողմանէ և թէ ահուելի՝ մոնղոլների, հոների, արաբների, հռովմայեցոց և վերջապէս տաճիկների, մնացել է՝ թէ և շատ նուազ թւով, էլի կենդանի, իբրև ազգութիւն՝ պահելով իւր կրօնը, լեզուն և իւր ազգային առանձնատկութիւնները: Իսկ՝ նորա դրացի ազգութիւնները՝ միդիացիք, ասիւրիացիք, բաբելոնացիք և այլն, անյետացել են, իբրև ազգութիւններ պատմութեան էջերից:

Յայտնի զրականագէտ և հայերէնագէտ Իւրի Վեսելովսկին իւր վերջին աշխատութեան մէջ *) զրուծէ, թէ ինչքան մեծ է ռուսների հակահայկական տրամադրութիւնը և հայատեցութիւնը մինչև անզամ ինտելիգենտ դասակարգի մէջ. և նա այդ բացատրումէ նորանով, որ օտարները՝ ի միջի այլոց՝ ռուս հասարակութիւնը, չեն ճանաչում

հային: „Բայց եթէ նորա աշխատէին ծանօթանալ այդ ազգի՝ թէ անցեալ և թէ ներկայ կեանքի հետ, չդատէին նորան՝ նորա ամենաչնչին ներկայացուցիչները բացասական յատկութիւնները հիման վերայ, պիտի տեսնէին, ինչպէս մենք բաւականաչափ ցոյց տուած ենք, թէ ինչ հետաքրքիր պատմական երևոյթ է ներկայացնում այդ փոքրիկ ցեղը հարիւրաւոր դարեր կուտուրական օազիս կազմելով խաւար Ասիական աշխարհում:» Երբ ռուս ազգը կժանօթանայ հայ ազգին հետ,—զրուած է նոյն Վիսելովսկին,—այն ժամանակ նա չի կարող չվերաբերել դէպի հայր բարեկամաբար. ռուս ինտելլիգենցիան մեռք կկարկառէ հայ ինտելլիգենցիային՝ և այլն:

Ռուս ազգը շատ հին ժամանակներից է սկսել ծանօթանալ հային հետ, ինչպէս զրուած է յայտնի՝ այժմ հանդուցեալ Կ. Եղեանը իւր նշանաւոր աշխատութեան մէջ *). և ռուսի յարաբերութիւնը դէպի հայր՝ սկզբներում եղել է բարեկամական զրական, իսկ վերջերումս՝ թրքահայերի կոտորածների ժամանակ հակակրական, բացասական, ինչպէս այդ արդէն յայտնի է պաշտօնական զրութիւններից: Որպէսզի այդ վերջին հայալնաս ուղղութիւնը գոյութիւն չի ունենայ, Իւրի Վեսելովսկին խորհուրդ է տալիս ծանօթացնել ռուս հասարակութեան հային հետ և նա այդ ուղղութեամբ գովելի եռանդով գործում է զրականական ասպա-

*) Сношения Петра Великого съ Армянами.

րէզում ծանօթացնելով ռուսին մեր կեանքի և զրականութեան հետ: Ահա ինչու խրախուսուածաց և մեծ երախտագիտութեան արժանի են այնպիսի անձնաւորութիւնները, ինչպէս Վեսելովսկին, պրոֆ. Մարրը, Ամֆիտատրով և այլն, որոնք իրանց անաչառ և լուրջ աշխատութիւններով լոյս են սփռում մեր ազգի՝ թէ անցեալ և թէ ներկայ կեանքի վերայ:

Ինչպէս յայտնի է՝ նոյն ուղղութեամբ գործում են արտասահմանում մեր բազմաշխատ Արշակ Զօրանեանը, Մինաս Զերազը և այլն գաղղիերէն լեզուով հրատարակելով բազմաթիւ գրեւածներ մեր ազգի՝ թէ անցեալ և թէ ներկայ կեանքի մասին, գտնելով, որ Եւրոպան ևս շատ թերի և սխալ հասկացողութիւն ունի հայի մասին. և ահա՛ ի միջի այլոց նորա անտարբերութեան պատճառը դէպի հայի սոսկալի դրութիւնը:

Աւելորդ չի լինիլ այստեղ բերել մէկ քանի Եւրոպական հռչակաւոր անձանց կարծիքը հայ ազգի մասին.

Լամարտինը հայերին անուանում էր „Արեւելեան Զուիցերացիներ.“ Զէմս-Բրայս, հռչակաւոր գրող, քաղաքագէտ և հայասէր, որը այժմ Անգղիայի դեսպան է Ամերիկայում, հայերին հաշուում է «զօրեղ ցեղ՝ թէ Ֆիզիքապէս և թէ մտաւորապէս»:

Անատոլ-Փրանս, ժամանակակից հռչակաւոր Գաղղիայի գրողը. «հայերը Եւրոպայի ներկայացուցիչներ են Ասիայում, տաղանտաւոր կուտուրական

ցեղ, և Եւրոպան պիտի ճանաչէ նորան և գնահատէ:»

Հանճարաւոր բանաստեղծ՝ Բայրընը այնքան յափշտակւած էր հայերի արժանաւորութիւններով, որ գնացել էր Վենետիկ և ոովորում էր Հայոց լեզուն:

Մի քիչ շեղելով՝ յարգելի պատճառներով՝ մեր գրութեան բուն նիւթից, դառնանք հայ ազգի ամենակենսական բաղմացման հարցին:

Վերոյիշեալ առեղծուածը՝ ասել է թէ՛ հայի կենսունակութիւնը և դիմացկանութիւնը իւր դժոխք դառած բուն երկրում, ներկայուս Տաճկաստանում, կարելի է բացատրել զլիսաւորապէս հային յատկանիշ ներքին զօրութեամբ, որը մի անգնահատելի զանձ է, արժանի փայփայման և պաշտպանութեան, որպէսզի նա աւելի ևս կաղ-դուրուի, զօրեղանայ և կարողանայ դիմանալ ներկայ անյաջող և ճնշող պայմաններին:

II.

Ամեն մէկ ազգութիւն, եթէ նա չի կազմւում փոքր ՚ի շատէ պատկառելի քանակութիւն, նա չի կարող պահպանել իւր զոյութիւնը. նա պիտի անխուսափելիօրէն անյետանայ պատմութեան էջերից:

Հին ազգերից միայն հրէաները և հայերը՝ չնայած սարսափելի պայմաններին, կարողացել են պահպանել իրանց զոյութիւնը, այն զանազանութեամբ միայն, որ հրէաները չեն կարողացել մնալ

բուն երկում՝ հայրենիքում և ցրել են զանազան կողմեր, մոռանալով իրանց լեզուն, բայց շատ ամուր պահելով իրանց հաւատը: Հրէան, շնորհիւ իւր բնածին ցեղական բեղմնաւորութեան չնայած շատ աննպաստ պայմանների, մնացել է քանակութեամբ մի նշանաւոր մեծութիւն, հասնելով 10 միլիոնի, որոնցից 5-ից աւելի Ռուսաստանում է գտնւում:

Հռովմայեցոց հաշակաւոր պատմաբան Տացիտը իւր պատմութեան մէջ, խօսելով հրէաների մասին, յայտնում է յետազան. „հրէաները հոգատար են իրանց ազգի բաղմացման մասին. երախայասպանութիւնը նրանց մօտ համարւում է յանցանք հաւատի դէմ:“ *)

Հայերը, գտնւելով համարեա հրէաների դրութեան մէջ, կարողացել են, ըստ մեծի մասին, մնալ բուն երկրում՝ պահելով այն ամենը որը ազգի զոյութեան հիմունքներն են կազմում՝ հալրենի հող, լեզուն և կրօնը:

Իսկ հայութեան այն բեկորները, որոնք ցրել են օտար երկիրներ, օրինակ Լիհաստան, Աւստրիա և այլն, թէ՛ ձուլուել են տիրապետող ազգերի հետ և թէ՛ պիտի ծուլւեն. և զլիսաւորապէս անյետացել են այն հայերը, որոնք կրօնափոխ են եղել՝ թէ՛ քրիստոնեայ և թէ՛ մահմետական երկրներում, մտնաւանդ Տաճկաստանում, ուր կառավարութիւնը մեռնարկել է վերջերս հայաջինջ քաղաքականութիւն: Նա աշխատում է մեծ եռան-

*) Исторія Тацита, пер. Модестова, т. I. стр. 360.

դով ոչնչացնել հայ տարրը՝ թէ կրօնափոխ անե-
լով նորան և թէ ուղղակի ֆիզիքապէս ան-
յետացնելով, որպէս զի հայկական կոչւած հարցին
վերջ դրւի ընդ միշտ և գորանով եւրոպական մի-
շամտութեան առիթը վերացւի:

Հայ ազգը երբէք ազատ չի եղել իւր պատ-
մական կեանքում այդ տեսակ հայաճանքներից:
Յիշենք Շահ-Աբբասի ժամանակ հայերի բռնի
զաղթը Երևանայ կողմերից, երբ չիշեալ շահը հա-
մարեա մաքրել էր այդ երկիրը հայերից, տանելով
նորանց Պարսկաստան, ուր միայն չնչին մասն էր
հասել — շատերը հանապարհին մեռել անհետացել
են: Նոյն ազգաշինչ քաղաքականութիւնը տեղի է
ունեցել՝ ոչ հեռու ժամանակներում Աղուանք կոչ-
ւող հայաստանի այն մասում, ուր բնակուում էին
հայադաւան Ուղիացիք և զուտ հայեր — ներկայ
Նուխայ և Արէշու գաւառներում: Այստեղ ազ-
գաբնակութեան գուցէ 90% բռնի հաւատափոխ
են դարձել մի ոմն Խան-Չալաբի օրօք, մանաւանդ
Տանկաց ժամանակ, երբ ով որ չի կամեցել հա-
ւատափոխ լինել, պիտի հատուցանէր մի տեսակ
հարկ, որը կուում էր և այժմս էլ չիշուում՝
ղինէփակի, նշանակում է հաւատի շերտաթել:
Քրիստոնեայ մնացածները ներկայումս կաղմում
են մէկ քանի ուղիական գիւղեր. Նիժ, Վար-
տաշէն և մէկ քանի աւելի փոքր գիւղեր, ուր
բնակուում են հայ և մահմեդական ազգակիցներ:
Բայց հաւատափոխները վաղուց կորցրել են հա-
ւատի հետ և լեզուն. և շատերը մեզ խոստովա-

նում էին, որ նրանց նախնիքը հայ են եղել:
Սրանց մէջ մնացել են՝ բացի վանքերից, ուր այժմ
ևս ուխտ են գնում, գիւղատեղերից, դերեղմանա-
տներից և միւս աւերակներից, մէկ քանի քրիս-
տոնէական սովորութիւններ, օրինակ՝ խաչ քաշել
հունցի վերայ և այլն: Կարծեմ՝ սրանց մասին էր
գրում հանգուցեալ Գ. Արծրունին՝ հայ մահամե-
տական կոչելով նորանց:

Պատմական յայտնի փաստ է, որ հայերից
միայն նրանք են մնացել հայ, որոնք չեն կորցրել
հաւատը, ինչպէս տեսնում ենք թէ քրիստոնեայ
և թէ մահմեդական երկրներում: Օրինակ՝ միայն
Լեհաստանում, ուր Անիից գաղթել են 200,000 հայ
և սոցանից կրօնափոխ լինելուց յետոյ համարեա ոչինչ
չի մնացել. բայց կան տեղեր, ուր թէև լեզուն կորել
է, բայց՝ շնորհիւ հաւատի մնացել է հայութիւնը.
Վրաստանում, Պարսկաստան և Տանկաստանում:

Ռուս ազգի յայտնի գիտնական և ներկայումս
լիդեր կաղեաների՝ Միլիլիովը իւր նշանաւոր
աշխատութեան մէջ գրում է *).

...«Ինչ որ ասացինք լեզւի կարեւորութեան մա-
սին, նոյնը ասելու է և հաւատի... Նրանք, որոնք
ապրել են Բալկանեան թերակղզում, կվկայեն, թէ
ինչ անաղին նշանակութիւն ունի հաւատը այն
քրիստոնեայ շրջաններում (область) որոնք դարն-
ւում են տանկաց տիրապետութեան տակ. և թէ

*) Очерки по истории русской культуры. Томъ
III, Երես 8.

ինչքան նոյն ազգաբնակութիւնը անտարբեր է լինում զէպի հաւատը, երբ նա ստանում է ազգային անկախութիւն: Այդ բացատրում է նորանով, որ հաւատը զնահատուում է ոչ թէ ըստ էութեան, այլ իբրև սիմվոլ առանձնայատկացման (СОСОБЛЕННОСТЬ) նոյն հաւատի ազգաբնակութեան: Հաւատի սոցիալական դերը այդ զէպքում կարող է լինել ահադին, իսկ զաւանաբանականը չնչին):

Անս ինչու զատապարտելի են այն անձինք և կուսակցութիւնք, որոնք, մեր ներկայ պայմաններում, քարոզում են անկրօնութիւն, ինչ որ եկեղեցու բաժանում և առհասարակ թուլացնում են հայի կրօնական զգացմունքը, որը ահագին վնասներ կարող է հասցնել ազգի ամբողջութեան, զոյութեան և աւելի ևս քանակի նուազման:

Նոյն Միւլիւկովը վերոյիշեալ շարադրութեան մէջ ահագին նշանակութիւն է տալիս ազգի քանակին, որից կախուած է նորա, թէ քաղաքական և թէ նիւթական ոյժը, բերելով յետագայ հետաքրքիր սատիստիկան:

«Ռուսները Մեծն Պետրոսի ժամանակ եւրոպական ազգաբնակութեան (այն ժամանակ 130 միլիոն) ^{1/10} էին կազմում, իսկ այժմ նոյն ազգաբնակութեան (եւրոպական ազգաբնակութեան ներկայ թիւը — 338 միլ.) մէկ երրորդ մասն են կազմում. և այդ աճումը եղել է շատ արագ:

- 1724 թուին — 13 միլիոն.
- 1796 » — 36 »
- 1815 » — 45 »

- 1851 » — 67 միլիոն.
- 1897 » — 129 » (սոցանից իսկական ռուսներ 84 միլիոն):

Նոյնպիսի մեծ աճում չի նկատուում եւրոպական ազգերի մէջ: Գաղղիայում Մ. Պետրոսի ժամանակ եղել է 19 միլիոն, իսկ այժմ 39 միլիոն. Աւստրիայում 12—13 միլիոնից հասել է 45,5 միլ. Անգղիայում 8,9 — 40,4 միլ. Գերմանիայում այժմ հաշուում է 62 միլիոն: Գաղղիայում, ինչպէս երևում է պաշտօնական աղբիւրից, նախանցեալ 1906 թուին աճումը ազգաբնակութեան եղել է ընդամենը 26,000, իսկ Գերմանիայում՝ 800,000, Ռուսաստանում — 2 միլիոն:

Հայերի թիւը Ռուսաստանում՝ մօտաւորապէս հաշուում է 1,5 միլիոն, որոնցից՝ համարեա 90% ապրում է Կովկասում գլխաւորապէս իւր բուն երկրում: Մահմեդականները ամբողջ Ռուսաստանում հաշուում են 14 միլիոն, իսկ Կովկասում, եթէ չհաշուել լեռնականներին — լեզգիներին, չերքեզներին և այլն 2,5 միլիոն. վրացիք — 1,5 միլիոն: Իսկ թէ ինչքան հայ կայ Տաճկահայաստանում, այդ յայտնի չէ. բայց, ի հարկէ, նորա թիւը այժմ բաւականին նուազել է մեծ կոտորածներից յետոյ. և, զժբախտաբար, որքստորէ տաճկահայի քանակութիւնը իւր բուն երկրում քիչանում է՝ շնորհիւ տաճկաց ըեթիմի ճնշումների և իբրև զորա հետեանք՝ զաղթականութիւն զէպի զանազան երկիրներ՝ Ամերիկա, Կովկաս և այլն:

Ինչպէս վերև յայտնեցինք, ռուսների աճման

աստիճանը նախանցեալ՝ 1906 թուին հասել է 2 միլիոնի. ահա այն մեծ ուժը, որը նա պիտի ստանայ, իբրև մի ահազին քաղաքական ֆակտոր պատմութեան մէջ:

Ռուսաց մեծ աճուճը պ. Միւլիւկովը բացատրում է պտակների և երեխաների ծննդեան մեծ տոկոսով, չնայած վերջինների մահացութեան մեծ թւին՝ համեմատած եւրոպական ազգերի հետ: Բայց և այնպէս՝ ռուսաց աճման տոկոսը հասնում է 1,3⁰/₀—1,7⁰/₀, մինչդեռ նոյն տոկոսը ահման Եւրոպայում, մանաւանդ Գաղղիայում, շատ չնչին է:

Բազմաթիւ երեխաների ծննդեան, ասել է թէ մեծ բեղմնաւորութեան կենսաբանական (ՃԻՕԼՈ-ԴԻՉԵՔ.) պատճառը անհատի ստոր զարգացումն է. ինչքան անհատը մտաւորապէս զարգացած է, նոյնքան թույլ է նորա բեղմնաւորութեան ընդունակութիւնը: Կան, ի հարկէ, և ուրիշ ընդհանուր սոցիալական պատճառներ, նա մանաւանդ «Նոր Մալտոզեան» կոչւող, երբ մարդիկ երկու սեռի՝ չեն կամենում թէ ամուսնանալ և թէ մանաւանդ ծանրաբեռնել իրանց շատ երեխաներով: Այդ ուղղութիւնը մանաւանդ տարածւած է Գաղղիայում, ուր ազգաբնակչութեան կորստեան վտանգ է սպառնում: Նոյն վտանգը սկսել է տարածւել և միւս լուսաւոր երկրներում, մանաւանդ քաղաքներում, ինտելլիգենտ և բուրժուա դասակարգերի մէջ, վարակելով և մեզ հայերիս մեծ քաղաքներում,

ուր պտակը այդ դասակարգերի մէջ օրրստօրէ պակասում է:

Եթէ առաջներում հայերիս մէջ անպսակ լինելը մի տարօրինակ և մինչև անգամ պախարակելի բան էր երևում, այժմ դորա հակառակն է նկատուում վերոյիշեալ դասակարգի մէջ՝ օրինակ՝ Տփլիս և Բաղու:

Ցաւալին այն է, որ ամուսնական կեանքից լիախում են ոչ թէ նրանք, որոնք նիւթական անապահովութեան պատճառաւ դժուարանում են ամուսնական ծանր պարտականութեան տակ մտնել, այլ աւելի ապահովները նիւթականի կողմանէ:

Բարեբախտաբար՝ մեր ազգի միւս դասակարգերը՝ զիւղացիք, արհեստաւորները, մշակները և մանր առևտրականները չեն վարակւած անպսակ լինելու ախտով. հազիւ թէ մեր զիւղական հասարակութեան մէջ կարելի լինի գտնել անպսակութեան դէպքեր: Եւ եթէ մեր ազգը ահում է, դա վերոյիշեալ տարրերի շնորհիւ է, զոնեայ այժմ, մանաւանդ որ հայերը՝ հրէաների նման օժտւած են բնածին բեղմնաւորութեան մեծ ընդունակութեամբ, այլապէս դժուար է երեւկայել, որ նա կարողանայ դոյութիւն ունենալ այն դժոխքի մէջ, որի մէջ նա ապրել է և այժմ էլ ապրում է, այն է՝ Տանկաստանում:

Ներկայումս՝ մեր ազգի բազմացման զրութիւնը Տանկաստանում աւելի քան օրհասական, կրիտիքական է երկրի հայաչինջ բեժիմի շնորհիւ. իսկ միւս կողմերում օրինակ կովկասում՝ հայր ազատ

է չիշեալ վտանգից, բայց նա՛ շնորհիւ իւր տղի-
տութեան և մեծ աղքատութեան նոյնպէս անկա-
րող է բազմանալ և յառաջ գնալ: Նշանակում է
հայր ամեն տեղ կարօտ է հոգատարութեան՝ զանա-
զան աստիճանի:

Վերջին հայ-թրքական անմիտ ընդհարումը
ունեցաւ թէ՛ դրական և թէ՛ իւր բացասական
կողմերը: Արհամարհած, վախկոտ կոչւող հայը
ցոյց տուեց, որ նորա մէջ արիութիւնը չի կորած,
որ նա հարկաւոր դէպքերում դիտէ և կարող է
իրան պաշտպանել մեծ արիութեամբ: Վախկոտ
խօսքը ընդ միշտ վերացւած պիտի համարած հայի
անունից, ինչպէս այդ ընդհանրացած կարծիք էր
թէ՛ մեր դրացիների, թէ՛ օտար և թէ՛ տիրապետող
ազգի մէջ մինչև վերջին ընդհարումը: Ինչ որ հայը
ցոյց տուեց իւր ինքնապաշտպանութեան գործում,
դա ապացոյց էր, որ նա՛ թէ և երկար ժամանակ
զուրկ էր զէնք կրելու իրաւունքից և սովորութիւ-
նից, ինչպէս այժմ Տանկաստանում, բայց էլի նա չի
կորցրել մարդկային արժանաւորութիւններից ամե-
նագնահատելին՝ արիաբար և ինքնազոհաբար պաշտ-
պանել իւր գոյութիւնը, պատիւը, գոյքը և այլն:

Բացասական կողմը ընդհարման ահազին նիւ-
թական վնասն է, որը ծղել է հային մեծ աղքա-
տութեան մէջ այն շրջաններում, ուր եղել է ընդհա-
րում, ուր վերջինը ստացաւ ազգային բնաւորութիւն.
երկու կողմի կռուողների համար ամեն մէկ անդամ
հակառակ կողմի համարում էր թշնամի: Անի-
ճէնք այդ անմիտ կռիւր, նորա պատճառները և

աշխատենք համերաշխ ապրել մեր դրացիների հետ
մեր ընդհանուր հայրենիքում: Այդ է պահանջում
մեր բոլորիս օգուտը:

Այստեղ մեծաւ ուրախութեամբ պիտի չիշենք
այն բարի խորհուրդները, որոնք տպել էր յայտնի
պրոֆ. Մաշրըր Разсвѣтъ լրագրում յետագայ վեր-
նագրով. Письма къ кавказской молодежи, ուր քա-
րողում էր հայերին, վրացիներին և թուրքերին
համերաշխ և սիրով ապրել միմիանց հետ. իսկ
հայերիս մի շատ խորիմաստ խորհուրդ՝ բազմանալ՝
գործածելով ֆրանսերէն յետագայ խօսքերը. Il faut
se multiplier.

Ահա մի մեծ կենսական հայց, որ դրել է մեր
առաջ յայտնի զիտնական Մարրըր, դորանով ցոյց
տալով, թէ՛ ինչքան լրջօրէն է ըմբռնել նա մեր
ազգի գոյութեան և ապագայի մեծ խնդիրը:

Նա շատ լաւ է հասկացել, ինչպէս Միւլիւկովը,
որ ամեն ազգի գոյութեան դրաւականը գլխաւո-
րապէս նորա քանակութիւն է:

Ռուսաստանը 150 տարւայ ժամանակամիջո-
ցում չնչին թիւից 13 միլիոնից հասել է 130 միլիոնի
և դորանով ստացել այն գորութիւնը, որը՝ չնայած
ռուս-ճապոնական անյաջող պատերազմի՝ նա ունի՝
թէ՛ Եւրոպայում և թէ՛ ուրիշ երկրներում. իսկ
Քաղզիան չնայած նորա ամենամեծ կուլտուրայի
վտանգի մէջ է, որովհետև չի բազմանում և իհարկ
է՛ եթէ այդպէս շարունակւի, նա պիտի, շնորհիւ
իւր նուազ քանակի, երկրորդական դեր խաղայ
միջազգային հարցերում:

Մենք ևս այդ հանգամանքը 'ի նկատի առնելով, մինիստուր կերպիւ պիտի աշխատենք, որ մեր ազգը նախ և առաջ բազմանայ, ինչպէս խորհուրդ է սալիս հայի անկեղծ, հեռատես և լուրջ բարեկամ պրոֆ. Մարրը. այլապէս՝ ինչքան մենք կուրտուրապէս զարգացած լինինք և նիւթականապէս ապահով, գաղղիայի պէս վտանգի մէջ պիտի գտնվինք: Մենք պիտի աշխատենք, որ բուն երկրում պատկառելի թիւ կազմենք, որի երկիւղից ճանկաց կառավարութիւնը ձգտում է պակասացնել հայի թիւը, որպէսզի հայկական հարցին վերջ գնւի առ 'ի չզոյժ մեծաքանակ հայի բուն երկրում:

Գաղղիայի նշանաւոր, գիտնականները, քաղաքագէտները և կառավարութիւնը մտահոգ են, թէ ինչպիսի միջոցներ հնարեն, որ ազգաբնակչութիւնը բազմանայ, մանաւանդ որ նորա ախոյեան Գերմանիան Գաղղիայից 20 միլիոնով աւելացել է, նշանակում է և այդքանով նա աւելի ուժեղացել է: Ահա ինչու Գաղղիայի ուտոպիստներին և հակազինւորականներին (антимилитаристы) հռչակաւոր առաջին նախարար Կլեմանսօն պատասխանել էր. Avant de philosophier il faut de vivre. Ասել է թէ մենք մի այնպիսի դրութեան մէջ ենք գտնուում, որ պիտի մտածենք մեր զոյութեան համար նախ և առաջ, քանի որ նւազ ենք մեր ախոյեանից: Նոյն պատասխանը տալու է և մեր ողևորող երիտասարդներին, որոնք՝ մոռացած մեր ազգային իրական պայմանները, մեծ մեծ համամարդկային հարցերով են ողևորուում...:

Գաղղիացիք անզօր գտնելով Նոր-մալտուզեան վնասակար և ազգաշինչ հոսանքին դէմ, *) աշխատում են գոնեայ մահացութիւնը պակասացնել և դորա համար հիմնում են բազմաթիւ ընկերութիւններ. ապաստարաններ, մսուրներ (Ясли), ընկերութիւններ կաթնի բաշխման- Goutte du lait, տարափոխիկ և վեներական հիւանդութիւնների դէմ, առողջապահական և տարրական բժշկական գիտելիքների տարածումը ժողովրդի ամեն խաւերում և վերջապէս օժանդակութիւն բազմաթիւ երախայ ունեցող ընտանիքների և այլն: Բայց՝ դժբախտաբար՝ այդ բոլորը առաջժամ ցանկալի հետեւանք չի ցոյց տուել. զուցէ բարոյական ազդեցութեամբ, դիմելով ազգասիրութեան զգացմունքին, կարելի լինի թուլացնել Նոր-մալտուզեան հոսանքը:

Այլ է մեր պայմանները. մեր ազգի ահագին մեծամասնութիւնը՝ բարեբախտաբար՝ լուսաւորեալ ազգերի կուլտուրայի բացասական կողմից ազատ է. նա գտնում է դեռ նահապետական դրութեան մէջ. ընտանեսէր, երախայասէր և օժտած է բեղմնաւորական մեծ ընդունակութեամբ, ինչպէս այդ նկատելի է մանաւանդ զիւղորայքում, ուր 10—20 երախաներ ունեցողները շատ բազմաթիւ են:

III. Ո՞րպիսի միջոցներ են մացման համար:

*) Նորա մասին գրւած է հռչակաւոր «Նոր-մալտուզեան» վիպասանութեան մէջ:

Երկու տեսակ՝ նիւթական և մտաւոր-կուլ-տուրական, որոնցից գլխաւորները յետագաներն են.

1. Տալ գիւղացուն հող և ջուր, որոնցից շատ տեղերում նա զուրկ է: Կան շատ տեղեր մեղ յայտնի, ուր գիւղացին իւր աշխատանքի կեսը տալիս է հողատիրոջ կան շատ տեղեր, ուր՝ ոչ թէ դաշտերը ոռոգելու, այլ խմելու բաւականաչափ ջուր չ'կայ, օրինակ Սրեշու գաւառի հայկական շրջանում, ուր կանանց սեռը օր ու գիշեր ջուր կրելով է զբաղ-ւած: Ուրեմն նախ և առաջ գիւղացուն տալ հող և ջուր, որ նա կարողանայ առանց գաղթականութեան իւր ապրուստը ունենալ բուն երկրում:

2. Տալ գիւղացուն գիտութիւն իւր եղած հողից և ջրից աւելի արգելւնք ստանալ. նշանա-կում է տարածել նորա մէջ ուսման հետ գիւղա-տնտեսական գիտելիք՝ բանալով ուսումնարանների կից մասնագիտական սիւղեր, ինչպէս այդ մտքըւած է մէկ քանի արբունական ուսումնարաններում, օրինակ Ղաղախ քաղաքում, Սղաշում և այլն:

3. Իսկ այն վայրերում, ուր կլիմայական պայ-մանները և երկարատե ցուրտ ձմեռները գիւղա-տնտեսութեան համար արգելք են հանդիսանում, բանալ արհեստագիտական սիւղեր ուսումնարան-ներում:

4. Բանալ տնայնագործական զանազան ար-հեստանոցներ՝ թէ մեծերի և թէ փոքրերի համար, ինչպէս այդ լայն ծաւալով տարածւած է Ռու-սաստանում, որի փառաւոր ապացոյցը երեւաց այս օրերս «Ճնայնագործական ցուցա հանդէսում Պետեր-

բուրգ», ուր ցոյց էին դրւած բազմազան գործւածք-ներ և ուրիշ իրեղէններ, որոնց պահանջը՝ թէ այս-տեղ և թէ արտասահմանում շատ մեծ է *):

5. Բանալ գիւղական հիւանդանոցներ, որոն-ցից համարեա զուրկ է մեր գիւղացին: Ներկայումս, ինչպէս յայտնի է, ամեն մէկ դաւառում կայ մէկ հիւանդանոց, որից կարողանում է օգտւել միմիայն մօտիկ գիւղացին. մինչ Ռուսաստանում ամեն մէկ դաւառում տասնեակ հիւանդանոցներ կան: Բայց չպիտի կարծել, որ մեր գիւղացին, հեռու լինելով հիւանդանոցներից և ուսեալ բժիշկներից, բժշկու-թեան վերայ շատ մեծ ծախս չունի զանազան ինքնակոչ հաքիմների, դալլաքների, տատմերների և երբեմն խաշնարածների (երեխածնութեան ժա-մանակ, երբ կարևոր է լինում օպերացիա, զիմում են վերջիններին) վարձատրութեան համար: Եւ դո-ցանից շատերը իրանց տգիտութեամբ մեծամեծ վնասներ են հասցնում հիւանդներին, ինչպէս քա-նիցս մենք տեսած ենք:

Մեր գիւղորայքում ահագին մահացութեան պատճառներից շատերը բժշկա-առողջապահական օդնութեան բացակայութիւնից է. մարդիկ հիւան-դանում, մեռնում են երբեմն չնչին հիւանդութիւն-ներից: Կանանց այն դժբախտ մասը, որը երեխայ հա-սակում (12—13 տարիքում) ծնողաց տգիտութեան և բահանաներից շատերի ազահութեան և մասամբ էլ նոյնպէս տգիտութեան, պատճառաւ ամուսնա-

*) Տես «РФЧБ» № 26/1907.

նում է՝ ծննդաբերութեան ժամանակ, կամ անժամանակ վախճանում է, կամ, ստանալով կանանց հիւանդութիւններ, երբեմն անդամալոյծ է դառնում. շատերը՝ չբերք ե առհասարակ անընդունակ ամուսնական կեանքի համար: Եւ այդ երեխայ ամուսինները, երբ այդպէս վնասուում են, նորանց կուպիտ և անկիրթ ամուսինները ուղարկում են «հէրանց տուն», ուր, կարծես ծնողաց մեղքի համար, նոքա տանջուում և մեռնում են: Հասկանալի է, որ այդպիսի երեխայ ամուսինները չեն կարող տալ առողջ սերունդ. նրանց երեխաները լինում են թույլ, փոքրիկ, միով բանիւ՝ այլասեռ սերունդ, ենթարկւող մեծ մահացութեան:

Վերջիշեալ դէպքերը զիւղացու ընտանեկան կեանքի խանդարման, քայքայման և անբարոյականացման պատճառ են դառնում. հիւանդ կիներ անընդունակ է դառնում իւր ամուսնական պարտականութիւնը կատարելու, երեխայ ունենալու, որը զիւղացու մօտ անհրաժեշտ պահանջ է համարուում:

Ի դէպ՝ պիտի աւելացրած, որ երիտասարդ քահանաների ամուսնազրկութիւնը, քանի որ նորանք չեն կարող կրկին ամուսնանալ, նոյնպէս զիւղի անբարոյականացման պատճառներին պիտի վերադրած: Այդ վաղուց հասունացած հարցը՝ քահանաներին թոյլ տալ կրկին ամուսնանալու, անյապաղ վճռելու է զրականապէս, եթէ չենք կամենում ապօրինի կին ունենալը զիւղորայքում սովորութիւն

րութիւն դառնայ և բարոյականութիւնը ընտանիքների մէջ հարւածւի:

Երեխայոց ահագին մահացութիւնը բացատրուում է՝ թէ վերջիշեալ անչափահաս մայրերի տգիտութեան պատճառաւ, թէ սերունդի թուլութեան, ինչպէս վերև յիշեցինք, թէ զանազան տարափոխիկ հիւանդութիւնների՝ ծաղիլի, քութէշի, կարմրուկի, դիֆտերիաի և այլն. էլ չեմ խօսում ստամոքսի և աղիքների խանգարումների մասին, որոնք այնքան տարածւած են զիւղական հասարակութեան մէջ, մանաւանդ ամառ ժամանակ: Եւ այդ հիւանդութիւններից ահագին թուով մանուկներ են վախճանուում, քանի որ թէ բժշկութիւն չ'կայ և թէ հարկաւոր հասկացողութիւն ծնողների կողմանէ, վերջինների խորին տգիտութեան պատճառաւ:

Իսկ եթէ 'ի նկատի ունենանք, որ արդէն՝ շնորհիւ մշակների, զինւորական ծառայութիւնից վերադարձողների և վերջապէս քաղաքները յանախող զիւղացիների՝ սկսել են տարածւել զիւղորայքում այն սարսափելի այլասեռող հիւանդութիւնները՝ սիֆիլիս, սուսունակ, որոնք այժմ կանանց հիւանդութիւնների և չբերքութեան զլխաւոր պատճառներն են համարուում, այն ժամանակ հասկանալի կ'լինի, թէ ինչքան մեծ է մեր զիւղական տգէտ հասարակութեան հասանելիք վտանգը, որը պիտի խորտակէ ազգի արմատը — զիւղական տարրը, որից զլխաւորապէս կախուած է հայի աճումը և նորա ապագան:

նում զիւղը քայքայուած առողջութիւնով, վարակ-
 ւած սարսափելի հիւանդութիւններով, պատուհաս
 դառնալով թէ իւր ընտանեաց և թէ հասարակ-
 ութեան համար վարակման աղբիւր դառնալով:

Թէ ինչ բան է գաղթականութիւնը ազգի
 գոյութեան տեսակէտից, թէ ինչ ահագին կենսա-
 կան նշանակութիւն ունի սեպհական մայր երկիրը,
 այդ նոր են սկսում զգալ հրէաները, որոնք ցըր-
 ւելով զանազան երկիրներ, կորցրել են իրանց լե-
 զուն, մնալով միայն կրօնով հրէայ (եթէ այդ վեր-
 չինք ևս չլինէր, նոքա վաղուց ձուլւած կ'լինէին
 ուրիշ ազգերի հետ): Ինչպէս յայտնի է, հրէաների
 մէջ այժմ կազմւել է մի պատկառելի ազգային
 ճոխ ընկերութիւն, որը կոչուում է «սիօնիզմ», որի
 նպատակն է յետ գաղթացնել հրէաներին իրանց
 հայրենիք — Պաղեստին: Այդ ընկերութեան գըլ-
 խաւոր հիմնադիրներն են՝ Գերցը — այժմ վախ-
 ճանւած, և յայտնի գրող Նոր-Դաու: Սիօնիզմը բա-
 ւականին մեծ կուսակցութիւն է. նա ունի առան-
 ձին բանկ, ուր առատօրէն ձգում են իրանց լու-
 ման հրէաները: Հրէաների վերադարձը բուն եր-
 կիրը ընթանում է յաշող: Թող սոցա այդ օրինակը
 մեզ ևս խրատական լինի, որ խուսափենք գաղթա-
 կանութեան ազգաշինչ ախտից, եթէ չենք կամե-
 նում հրէաների օրը ընկնել, դառնալով առանց
 սեպհական հողի, լեզւի՝ մի տարօրինակ պարագիտ
 տալքր, որին պիտի հարածեն, անարզեն, ինչպէս
 անում են հրէաների հետ:

Նոյն սեպհական հողից զրկւելու տազնապի

մէջ է գտնւում Լեհական կուլտուրական ազգի այն
 մասը, որը գտնւում է իւր նախկին բուն երկրում՝
 Պրուսսիայում, անհաւասար կռիւ մղելով Գերմա-
 նական հակամարդկային լեհաշինչ քաղաքականու-
 թեան դէմ: Բայց լեհացին այնքան ինքնաճանաչ է,
 կուլտուրական, վասնորոյ և զօրեղ, որ նա հեշ-
 տութեամբ չի կարող ոչնչանալ. նա զօրեղաբար
 կմաքառէ, որովհետև ազգի բոլոր դասակարգերը՝
 սկսած բարձր, հարուստ և ինտելլիգենտ մասից
 մինչև վերջին շինականը, գործում են համերաշխ,
 միաբան ոյժով: Գերմանիան անում է սամարգօրէն
 այն, ինչ որ անում է բարբարոս Տանկաց կառ-
 վարութիւնը իւր հայ հպատակների հետ: Մեծ
 ամօթ լուսաւորեալ Գերմանիային, որը՝ փոխանակ
 Անգղիային, Գաղղիային հետեւելու, հետեւում է մի
 բռնակալ տէրութեան:

Եթէ գաղթականութեան դէմ ներկայ պայ-
 մաններում մաքառելը դժուար է, նոյնը չի կարելի
 ասել պանդխտութեան դէմ: Հարկաւոր է զիւղա-
 ցուն տալ միջոց, ինչպէս վերև յիշեցինք, հայթ-
 այթել իւր ապրուստը բուն երկրում, նշանա-
 կում է՝ ունենալ բաւականաչափ հող, ջուր և զի-
 տութիւն աւելի առատօրէն օգտուելու իւր ունե-
 ցած հողից:

Հարկաւոր է բանալ զիւղացուց մօտիկ շրջան-
 ներում գործարաններ, ուր նա կարողանայ, ազատ
 ժամանակը, մշակութիւն անել, ինչպէս այդ տեղի
 ունի, օրինակ, Սիւնեաց երկրում՝ պղնձահանքե-

րում, մանաւանդ յայտնի բարեգործ Ադ. Մելիք-Աղարեանցի հանքերում:

Իժբախտաբար՝ մեր երկրի շատ տեղերում թագնւած հարստութիւնները մնում են առանց շահագործելու. և եթէ շահագործում են՝ քստ մեծի մասին օտարների ձեռքով, որոնք, բնականաբար, գերադասութիւն են տալիս աշխատութեան մէջ իրանց համադրիչներին: Ուր են շաքարի, բամբակի, սպիրտի գործարանները և այլն, որոնց համար այնքան հարուստ են Երևանայ և Գանձակի նահանգները:

Ահա այդ ասպարէզում մեր հարուստները կարող էին մի մեծ հասարակօգուտ գործ տեսնել, եթէ կազմէին բաժնետիրական ընկերութիւններ և շահագործէին մեր երկրի հարստութիւնները. դորանով թէ իրանք կ'շահուէին և թէ երկրի բնակիչները, որոնցից շատերը՝ գործ չլինելու պատճառաւ՝ պանդխտում են զանազան հեռու երկիրներ: Այստեղ վերոյիշեալ ձեռնարկութիւնները՝ բացի նիւթական օժանդակութիւնից զիւղացուն, կունենան և կուլտուրական ահագին նշանակութիւն երկրի համար: Անտարակոյս այդ հիմնարկութիւնները մասամբ օժանդակող կ'լինին այն պատկառելի «Նայոց կուլտուրական Ընկերութեան», որի նպատակը այնքան համակրելի է ամեն սրտացաւ և լուրջ մտածող հայի համար:

Թող մեր հարուստները իրանց փառասիրութիւնը որոնեն իրանց կարեկցութեան արժանի ազգի մէջ. այստեղ միայն կարող են նոքա փաս-

տակել թէ մեծ յարգանք, թէ անմահ անուն և թէ յաւիտենական օրհնանք: Բարեբախտաբար՝ մեր ազգը այնքան էլ աղքատ չի ազգասէր և մեծագործ անհատներով: Բաւական է յիշել անմահ Լազարեանների տոհմը, որը իւր Լազարեան ձեռարանով և ահագին եկեղեցական կալւածներով, տարեկան 200,000 մանէթ եկամուտով և շինած եկեղեցիներով, անմոռանալի յիշատակ է թողել հայոց նորագոյն պատմութեան մէջ:

Երախտագիտութեան արժանի են և միւս՝ ազգային ասպարիզում գործած և գործող մեր ազգայիները, որոնց թէ կենսագրութիւնները և թէ արած նւիրաբերութիւնները և առհասարակ ազգօգուտ գործերը ցանկալի է հրատարակել ձեռնհաս գրողների ձեռքը: Լազարեան տոհմի կենսագրութիւնը զրել է զրաբառ լեզուով հանգուցեալ Մսերը, որը ՚ի հարկէ անձանօթ է և անմատչելի շատերին:

IV.

Մենք սենինք երկու տեսակ բարեգործներ կան այնպիսի, որոնք ազգի համար են մտածում, իսկ կան այնպիսիք որոնք մեծ գումարներ են ծախսում ընդհանրութեան օգտին, թէ հիւանդանոց և թէ ուսումնարանների շէնք կառուցանելով: Ի հարկէ, ոչ ոք չի կարող առարկել առհասարակ ի հարկէ, ոչ ոք չի կարող առարկել բարեգործութեան դէմ, բայց՝ երբ մեր ազգը աւելի քան դժբախտ է և կարօտ իւր ունեւոր զաւակների

օգնութեան և հոգատարութեան, միանգամայն բնական է, որ մենք՝ նախ և առաջ՝ մեզ համար մտածենք, ինչպէս այգպէս զօրծում են լուսաւորեալ անկախ և բախդաւոր ազգերի ունեւորները, օրինակ Ս.մերիկայի, Անգղիայի, Գաղիայի, Ռուսիայի հարուստները: Եթէ բարեգործութեան նպատակը ունայն փառասիրութիւնը չի, այլ զթառատ սիրտ, մենք ներկայումս միայն և միայն մեր թշուառ ազգի համար պիտի մտածենք, որովհետեւ նա՝ առաջինը ամենից ղժբախտն է և երկրորդ՝ նա մեզ մօտիկ է, ինչպէս մօտիկ են մեր ծնողները, ազգականները:

Այո՛, մենք ունեցել ենք և շատ բարերարներ ազգային ասպարիզում. Լազարեաններ, Մուարտ-Րափայէլներ, Սանասարեան, Յովնանեան, Աւետիք Ղուկասեան, Իսահակ Ժամհարեան, Թամիրեան, Խուզատեան և այլն, իսկ կենդանիներից՝ Վ. Քանանեան Մանթաշեան, եղբարք Ղուկասեաններ, Ժամհարեաններ, Առափելեաններ, Մելիք-Աղարեան, Ափրիկեան, Տէր-Գասպարեան Թումանեաններ և այլն: Իսկ արտասահման Եգիպտոսում յայտնի Նուբար փաշի որդին, Պօղոս փաշան, որը մեծ նուիրարէրութիւններ է անում իւր ազգի լուսաւորութեան ասպարիզում, բայց ոչ ոք մեր բարերարներից չի հասել այն մեծ ժողովրդականութեան, ինչպէս հռչակաւոր Լազարեան տոհմը, մանաւանդ Յովնանեանը և Քրիստոփորը, որոնցից՝ առաջինը՝ իւր ժամանակին հայ ազգի համարեա պետն էր համարուում Մեծն Եկատիրէնէի ժամանակ:

Նոյնպիսի ժողովրդականութիւն ներկայումս ունի Բաղաբնակ հարուստ Թաղիելը, որը այժմ ամբողջ թուրք ազգաբնակութեան մէջ ամենաազդեցիկ անձնաւորութիւն է, որը մանաւանդ յայտնի եղաւ հայ-թրքական ընդհարման ժամանակ երբ ամեն տեղից նորան էին դիմում թէ իշխանութիւնը, թէ հոգեւորականութիւնը և թէ թուրք ժողովուրդը, որը նորան և „հաջի“ ամի է կոչում, ինչպէս հայերը «հայրիկ» հանդուցեալ կաթողիկոսին: Եւ այդ հաշուն նանաչում են թէ Տանկաստանում, թէ Պարսկաստանում և թէ առհասարակ Մահաձետական աշխարհում:

Ինչո՞վ է վաստակել այդ՝ թէ և անուսում, բայց բնական խելք ունեցող թուրք ազգասէրը: Անվախ և առատօրէն աջակցելով իւր ազգի վերածնութեան, որի համար նա ստացել է դէներայութիւն (Дѣйстви. ст. совѣта.) նորերս և դիտէր ինչո՞ւ համար: Նորա համար, որ նա, ինչպէս Կովկասի փոխարքան լիշում է իւր շնորհաւորական հեռազրի մէջ աշխատում է թուրք ազգի կուլտուրական զարգացման համար: Թաղիելը, ինչպէս յայտնի է, շրջապատել է իրան թուրք ինտելիգենցիայով. նա հրատարակում է, ի՛ միջի այլոց, թէ ռուսերէն և թէ թուրքերէն լիզուով թերթեր, օրինակ „Каспій“, „Տէյաթ“ և այլն: Նա հայ-թրքական ընդհարման ժամանակ, չնայած բազմաթիւ սպառնալիքների ամեն կողմից, չ'հեռացաւ իւր երկրից, ինչ որ կարելի էր՝ արաւ թէ խաղաղացնելու զործում և թէ ինքնապաշտպանութեան իւր

ազգի համար: Միով բանիւ նա մնաց՝ այսպէս
 ասած՝ պատերազմի դաշտում, պատրաստ, եթէ հար-
 կաւոր էր իւր անձը զոհելու իւր ազգի համար.
 փախուստ տալ այդ դէպքում իւր անձը վրկելու
 համար նա իրան համար անպատուաբեր էր համար-
 ոււմ: Եւ նա այդ բոլորի համար ստացաւ երկուս-
 տէք վարձատրութիւն՝ ղեներալութիւն իշխանու-
 թեան կողմանէ և անմահ «Նաչի ամի» անուն
 ամբորդջ թուրք հասարակութեան մէջ:

Բայց միթէ մեզ մօտ չկայ ասպարէզ գործե-
 լու և Թաղիեվի նման ժողովրդականութիւն ստա-
 նալու: Մի՛թէ մեզ մօտ պակաս են ունեւոր ան-
 ձինք, որոնք կարող էին անել նոյնը, ինչ որ անում է
 Թաղիեվի: Կան երկու պայմանները ևս. միայն
 հարկաւոր է անվախ սիրտ, բարի ցանկութիւն և
 իսկական գովելի՝ փառասիրութիւն, ոչ թէ ունայն,
 անցողական: Կան մեզ մօտ՝ վերջապէս աւելի կա-
 րող՝ թէ նիւթականապէս և թէ մտաւորապէս՝
 շատ անձնաւորութիւններ որոնց նիւթական կա-
 րողութիւնները ոչնչով պակաս չեն Թաղիեվի ունե-
 ցածից: Մենք այժմ աւելի քան կարօտ ենք անմահ
 Յովհաննէս Լազարեանի և Թաղիեվի պէս անձնա-
 ւորութիւնների մէջ:

Մեր ազգի ապագան՝ թէ Ռուսաստանում և
 թէ Տաճկաստանում և թէ Պարսկաստանում կախ-
 ւած է նորանից, թէ ինչպէս կ'վերաբերեն նորան
 մեր ունեւորները և իսկական հայ ինտելլիգենցիան,
 ոչ թէ լոկ անունով աւելի վնասակար իւր ինքնա-

բերաբար օտարացմամբ թէ մայրենի լեզու և
 թէ ազգային պարտահանաչութեան վերաբերմամբ:

Այդ երկու սլոխերի միացմամբ միայն կարելի է
 մեր ազգը ազատել աղքատութեան և խորին տղի-
 տութեան հիրաններից, զազթականութեան և
 պանդխտութեան ազգաշինչ մեծ ախտից, որը վեր-
 չերս մեծ ծաւալ է ստացել: Այո՛, այժմ մեզ մօտ
 աւելի քան «հունձը» շատ մեծ է, և զիտակից
 «հնձողների» մէջ ահագին կարեւորութիւն կ'այ:
 Ամեն ազգի պատմութեան և կեանքի մէջ պատա-
 հում են և պատահել են յաջող բուպէներ և եթէ
 զտնւել են խելօք և հեռատես անձնաւորութիւններ
 իւր ժամանակին «օգտւել» այդ պատեհ բուպէներից՝
 չ'խնայելով ոչ միչօք և ոչ կեանք, — ազգի գոյու-
 թեանը յաջող ընթացք է տրւել. այլապէս վերջինը
 չարաչար վնասւել է: Մենք այժմ շատ անյաջող
 պայմանների մէջ ենք զտնւում. սպառնում է մեզ
 կորուստ՝ մանաւանդ Տաճկաստանում, պանդխտու-
 թիւն մեր երկրում. հարկաւոր է զբաւել մեզ հա-
 մար կարեւոր տէրութիւնների համակրութիւնը, մա-
 նաւանդ Ռուսաստանի և Անգղիայի: Վերջապէս,
 հարկաւոր է, որ մեր փոքրաթիւ ազգի մէջ ստեղ-
 ծի յաջող պայմաններ, որ նա աճի և բազմանայ,
 ինչպէս խորհուրդ է տալիս մեր ազգի սրտացաւ
 և անկեղծ բարեկամը՝ հայկաբանութեան յայտնի
 պրոֆեսսոր Մարքը. պիտի բազմանալ Il faut se
 multiplier, որը այնքան խորիմաստ միտք է պա-
 րունակում:

Ես յաճախ եմ մտաբերում՝ թէ պրոֆ. Մարքի

այդ խորհուրդը և թէ կովկասի ներկայ փոխարքայ Վորոնցով-Դաշկովի չետագայ խօսքերը հայ ներկայացուցիչներին, որոնք զնացել էին առաջնորդի հետ Մանիֆեստը շնորհաւորելու: Հայոց ազգին ձեռնառու չէ զնալ ընդդէմ ուս կառավարութեան — Армянскому народу не выгодно идти против русского правительства; շատ խորհրդաւոր և նախազգուշացուցիչ խօսքեր մեզ համար:

V.

Մնում է մէկ հարց ևս, թէ հայր ներկայ Ռուսաստանի ազատագրական գործում որ կուսակցութեան պիտի յարի: Նա, 'ի նկատի ունենալով մեր ազգային շատ անյաջող պայմանները ամենուրէք և տեսնելով, թէ ինչպիսի մտաւոր ուժեր են գործում այս ինչ կամ այն ինչ կուսակցութիւններում և ինչ ծրագրով, մեր համեստ կարծիքով, պիտի իւր իղծերը տեսնէ իրագործւած «Կարեւորական կուսակցութեան» միջոցաւ, ինչպէս վարւում են լեհական ազգային մեծ կուսակցութիւնը, մահմեդականները և հրէաները: Մենք առիթ ունեցանք ներկայ գտնուելու այն նիստին, ուր խօսեցին Միլիւկովը և Ռոզիչեվը. վերջինս իւր նշանաւոր ճառի մէջ յօգուտ ընդհանուր հաւասարութեան, բոլոր ցեղերի և 'ի մասնաւորի լեհացոց, սաստիկ տաքանալուց թոյլ տուեց իրան վիրաւորել ներկայ գտնուող նախարարապետ Ստոլիպինին: Եւ այդ եղաւ պատճառ սաստիկ աղմուկի

և Ռոզիչեվի շատ խիստ պատժման: Ի՞նչպիսի պաշտպաններ են հարկաւոր այլազգիներին սոցանից աւելի զօրեղ և ազդեցիկ . . .

Մնում է հային խալաղ կուլտուրական ճանապարհով յառաջ ընթանալ, քանի որ այժմ արդէն կովկագում ունի իրաւունք այդ անելու: Ընտրել աւելի ծայրայեղ ճանապարհ — չեղափոխական, նշանակում է զնալ ընդդէմ հանդուցեալ հայրիկի հետեւալ մարդարէական խօսքերին մեծ կոտորածներից առաջ, որոնք պ. Խ. Աղաւ բերել էր իւր յիշողութեան մէջ «Մշակում». — «Մենք շատ պզտիկ ազգ ենք, վախենում եմ տակին բան չի մնայ»:

Ձենք կարող այստեղ չչեշտել, որ մեր ժողովրդի համար կենսական պահանջ է ներկայումս չորսամեայ դասընթացով գիւղատնտեսական ուսուցչանոց Վաղարշապատում ի յիշատակ հանդուցեալ Մեծ Ծերունի հայրիկի, որը և լինի «հայրիկիան Փոնդ»-ի իրականացումն, ինչպէս առաջարկեց մեր մամուլն:

Մենք կարծում ենք, որ մեզ անհրաժեշտ է նաև չորսամեայ դասընթացով տեխնիքական մի ուսուցչանոց մեր հայաբնակ գաւառներից մէկում, որը նոյնպէս մեծ օգուտ կը բերէր:

Հայերս միայն լաւ թաղիլ գիտենք. ի՞նչ համերաշխութիւն և միութիւն էր բոլոր դասակարգերի. զօնէ այս երկու մասնագիտական ուսուցչանոցները աշխատենք իրականացնել մեր օրերում:

Գանձատներ են լսում, թէ ինտելիգենտ ոյ-
 ժեր չկան զիւղում. թռչակներ չատկացնենք միայն
 նրանց, որոնց վերաբերմամբ վստահ կարող ենք
 լինել, թէ նրանք կրղնան զիւղ, որպէս բժիշկի
 ուսուցիչ և բահանայ:

Քժ. Բ. Ա.

Ս. Պետերբուրգ
 25 դեկտեմբ.

Քժ. Ա. ԲՈՒԿՈՐԳԱՆԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1. Առաջին օգնութիւն մինչև բժշկի դալը (սպառ.)	5	կ.
2. Վարակիչ հիւանդութիւններ	5	»
3. Ինչ է սիֆիլիսը	5	»
4. Առողջապահական զրոյցներ	5	»
5. Ինչ է ժուժկալութիւնը	5	»
6. Ինչ է անառակութիւնը	5	»
7. Վեներական ախտեր	5	»
8. Աշակերտի առողջապահութիւն.	2	»
9. Մեր նեարգերը	10	»
10. Սիֆիլիս (բարեփոխուած)	10	»
11. Առողջ հոգին առողջ մարմնի մէջ	10	»
12. Գեղձախա (զօլօտուխա)	15	»
13. Ո՞վ է յանցաւորը	15	»
14. Կարիք և բարեգործութիւն.	15	»
15. Ժառանգականութիւն և դաստիարակութիւն	15	»
16. Մանկավարժական համառօտ զրոյցներ	20	»
17. Մարմնամարզութիւն (25 պատկերով)	20	»
18. Առողջապահական նուէր նորատի կանանց	15	»
19. Գինը և տղամարդը	5	»
20. Վիրաբուժական հիւանդութիւն և օպերացիա	15	»
21. Ինչ է կաշու հիւանդութիւնը.	15	»
22. Երիտասարդութիւն և ծերութիւն.	20	»
23. Առողջ ու հիւանդ երեխայի ոգին.	20	»
24. Ուղեղի սիֆիլիսը (գլխի և ողնաշարի)	20	»
25. Ստամոքսի կտտարը.	25	»
26. Քուն և երազ (մի պատկերով)	10	»
Մեծադիր պատկեր «Քուն և երազ» առանձին	15	»
27. Գործարան թէ երկրագործութիւն.	20	»
28. Սնապաշտութիւն ու կախարդութիւն	20	»
29. Մտերմական խորհրդ. պատանիներին (օճանիզմ)	20	»
30. Գոյութեան կոիւ.	25	»
31. Ինուզյլֆ Վիրսով	20	»
32. Սէր և խանդ (մի պատկերով)	20	»
33. Անառակութիւն և պոռնկութիւն.	20	»
34. Նուէր հայ զինուորին.	20	»
35. Նուէր հայ վարժապետին (դպրոցական առող- ջապահութիւն):	10	»
36. Նուէր հայ դպրոցականին (Մեր օրերը)	10	»
37. Ութժամնայ բանուորական օր (մի պատկ.)	10	»
38. Ժողովրդական առողջապահութիւն (հիւանդա- ցում և մահացութիւն)	10	»
39. Զրոյցներ զիւղացու հետ (մամուլի տակ է)	10	»

ԳԻՆՆ Է 10 ԿՈՊ.

«Ազգային գրադարան»

NL0198703

16.497